

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 | 4. SZÁM
LXII. ÉVFOLYAM

Hadseregellátás Magyarországon
Szijártó M. István bevezetőjével és Bagi Zoltán,
Lázár Balázs, Oross András, Schramek László,
Glósz József tanulmányaival

Rab Irén
Johann Andreas Segner szerepe
az első göttingeni csillagvizsgáló megépítésében

J. Nagy László
A magyar-arab kapcsolat és a rendszerváltás

Főcze János – Zahorán Csaba
Vita 1918-ról és Románia utóbbi száz évéről

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 4. szám

HADSEREGELLÁTÁS MAGYARORSZÁGON A KÉSEI RENDISÉG IDEJÉN

Szijártó M. István • Bevezető megjegyzések 523

Bagi Zoltán Péter • Előzmények. A hadseregellátás problémája a tizenöt éves háborúban 527

Lázár Balázs • A császári–királyi hadsereg ellátási rendszere a Magyar Királyságban az 1751. évi szabályzattól 1815-ig 549

Oross András • Egy hagyományos üzlet. A győri vár katonaságának ellátása a 18. század első felében 565

Schramek László • A megyék szerepe a hadi szállításokban. Pest megye példája 577

Glósz József • Gabonakereskedelem és hadseregellátás 595

TANULMÁNYOK

Rab Irén • Johann Andreas Segner szerepe az első göttingeni csillagvizsgáló megépítésében 609

J. Nagy László • A magyar–arab kapcsolat és a rendszerváltás 627

Főcze János – Zahorán Csaba • Mérlegen a „Nagy Egyesülés”. Vita 1918-ról és Románia utóbbi száz évéről 641

ELŐZMÉNYEK

A hadseregellátás problémája a tizenöt éves háborúban

BAGI ZOLTÁN PÉTER

PRELIMINARIES

The Problem of Army Provision in the Long Turkish War

The paper aims to offer a conceptual basis, focussed on the turn of the sixteenth and seventeenth centuries, the period of the Long Turkish War, to serve as a preliminary to the studies analysing army provision and financing in the eighteenth century. Accordingly, the author deals with each of the relevant sub-topics by picking and summarising the examples and results of his previous research.

Keywords: army provision, financing, supply, armament, Long Turkish War

„A történelem sokkal több olyan hadseregről tud, amelyet a szükség és a zűrzavar bomlasztott szét, mint amit ellenségeik erőfeszítései tettek tönkre, és jómagam voltam szemtanúja annak, hogy minden vállalkozás, amibe az én időmben fogtak, egyedül emiatt bukott meg.”¹ Az Armand Jean du Plessis de Richelieu bíborosnak (1585–1642), a *Testament Politique*-jában papírra vetett aforizmaszerű sorai igazságtartalmát az azt megelőző és a későbbi korokban sem lehetett vitatni. Tanulmányomban ezért arra törekszem, hogy a 18. századi hadellátással, finanszírozással foglalkozó tanulmányokhoz, mintegy előzményként, egy elvi, a 16. és 17. század fordulójáról, a tizenöt éves háború időszakából származó alapot adjak.

A fegyverzet és hadianyag-ellátás problémája

A hadsereg felállításához nélkülözhetetlenül szükség volt fegyverekre, lőszerre és egyéb hadszerekre, amelyeknek az előteremtése évről évre komoly gondot jelentett az Udvari Haditanácsnak és az Udvari Kamarának.

Bagi Zoltán Péter, főlevéltáros, Győr Megyei Jogú Város Városi Levéltára. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

¹ Paul Michael Kennedy: *A nagyhatalmak tüdőklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000.* Bp., 1992. 68.

A legnagyobb kihívást a zsoldba fogadott gyalogosok felszerelése és felfegyverzése okozta, hiszen a toborzottak az esetek jó részében mindenféle hadfelszerelés nélkül érkeztek a megmustrálásukra, amikor eldőlt, hogy az adott zászlón belül majdan duplazzsoldosként – sisakkal, mell- és hátvérttel, a combokat védő csataköténnyel ellátott zsoldosként –, muskétásként vagy lövészként szolgálnak-e. A mustra színhelyén tehát biztosítani kellett a számukra megfelelő fegyverzetet. Egy 1601 januárjában készült jegyzék szerint az az évi hadjáratra 86 467 forint 40 krajcár értékben kellett különböző kézi lő- és szálfegyvereket, valamint egyéb fegyverzetet beszerezni, ahogyan azt az 1. táblázat is mutatja.

1. táblázat. Az 1601. évi hadjáratához kézi lő- és szálfegyver, valamint egyéb fegyverzet beszerzésének költségei

4000 duplazzsoldos páncélzat	20 000 forint
300 keréklakatos szakállas puska	2400 forint
600 kovás szakállas puska	4200 forint
3000 keréklakatos muskéta	12 000 forint
8000 kovás muskéta	22 000 forint
2000 keréklakatos puska	7500 forint
6000 kovás puska	10 500 forint
500 pallos	2000 forint
200 alabárd	1800 forint
8000 pikarúd	3467 forint 40 krajcár
800 pikahegy	600 forint
Összesen	86 467 forint 40 krajcár

Az 1. táblázatból kiderül, hogy több mint 25 000 gyalogost kellett volna felfegyverezni vagy újra felfegyverezni a bécsi *obrist zeugmeisteri* hivatal raktáraiban rendelkezésre álló készleteken kívül.² Viszonyításként megjegyzem, hogy egy 3000 fős gyalogos regiment első havi zsoldja 40 000 rajnai forint volt, azaz csak a fegyver és fegyverzet beszerzésén több mint két hónapig lehetett volna finanszírozni egy ilyen egységet. Márpedig ennek az összegnek a jelentős része a zsoldosok felfogadásával megbízott *Obristok* zsebébe vándorolt. A megbízott személy ugyanis az állami készletekből érkező hadszerekkel fegyverezte fel toborzottjait úgy, hogy valójában jövőbeni zsoldjuk terhére eladta a szükséges felszereléseket a számukra, sőt ezekért annyit kért, amennyit akart. Az Udvari Haditanács 1598. március 26-án kelt szakvéleményéből pedig úgy tűnik, hogy a hét főbűn közül az *Obristok* a mohóság bűnébe estek a leggyakrabban. A haditanácsosok ugyanis felhívták a figyelmét az akkor a magyarországi ügyeket irányító Miksa főhercegnek, hogy az *Obristok* a gyalogoknak eladott rossz minőségű hadszerekből egy-egy alkalommal akár 20 000 raj-

² Österreichisches Staatsarchiv (Bécs; = ÖStA) Kriegsrachiv (= KA) Bestellungen (= Best.) 672/1601.

nai forint nyereséget szerezhettek úgy, hogy a rossz minőségű fegyvert drágán adták el a mustra idején, a leköszönéskor pedig értékének töredékéért váltották vissza.³ A bécsi és prágai kormányservek természetesen megpróbálták ezt megakadályozni. Az 1598 tavaszán szerkesztett új kapitulációs iratban meghatározták, hogy a regiment tisztségviselőinek felügyelniük kell arra, hogy a kincstár által vásárolt fegyverzetet és felszerelést a zsoldosok se a hadszíntérre vonuláskor, se a szálláshelyeken ne hagyják vagy adják el.⁴

A regensburgi birodalmi gyűlésen készült tervezet szellemében az Udvari Haditanács már az 1598. április 13-án, a birodalmi segélyből felállítandó, 4000 fős német gyalogos regiment felfogadásával megbízott Johann Friedrich von Mörsburgnak kiadott szerződésében több helyen is kiegészítette a mintaszerződésben foglaltakat. A legfontosabb kiegészítésnek a fegyverzet árának meghatározását tekinthetjük. Az uralkodó meghagyta az Obristok jogát a hadszerekkel való kereskedésre, ám a pénzügyi visszaélések elkerülésének érdekében kimondták, hogy a fegyverért és a felszerelésért kért pénzösszeg nem teheti ki egy teljes hónapi zsold nagyságát. Ez azt jelentette, hogy az úgynevezett *Gefreitek*,⁵ akik a kétkezes pallossal vagy alabárdal voltak felfegyverezve, illetve sisakkal, mell- és hátvérten felszerelve 13, duplazzsoldosoké (pika, mell- és hátvért, sisak és pikáskötény) 11, egy muskétásé (muskéta, kabát és lőportartó) 9 vagy 9,5, egy lövészé (puska, kabát, lőportartó) pedig 6 forintnál nem kerülhetett többre.

Abban az esetben, ha a zsoldba fogadott az első három hónapon belül meghalt, s még nem törlesztette fegyverzetének az árát, akkor a mustrabiztosnak kellett ezt a kincstár pénzéből törlesztenie. Ennek ellentételezéseként viszont az úgynevezett „üres helyek” megszüntetését kívánta az Udvari Haditanács, valamint a meghalt zsoldos fegyverzetének átadását a regiment mellé kirendelt biztosoknak, akiknek a továbbiakban kötelessége volt ezt megfelelő áron eladni az újonnan felfogadottaknak, immáron az uralkodó bevételeit gyarapítva.⁶

A fegyvereladás és az ahhoz kapcsolódó visszaélések problémáját nem sikerült azonban maradéktalanul megoldani. Egyrészt maguk a felfogadottak a „hatóságilag” megállapított árat is sokallották a fegyverekért, mint ahogyan ezt Mörsburg gyalogosai az 1598. júniusi mustrájukon szóvá is tették.⁷ Másrészt a rendszer abban a tekintetben sem működött megfelelően, hogy az Obristok haszna a fegyvereladásból a továbbiakban is megmaradt, ahogyan ezt 1599 februárjában az Udvari Haditanács tagjai megállapították.⁸ Az udvari kormányservek azonban megpróbálták ezt a visszaélést megszüntetni. II. Rudolf

³ ÖStA KA Alte Feldakten (= AFA) 1598-4-ad2; Eugen Heischmann: *Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich*. Wien, 1925. 200. A fegyverek árával való manipulálásról lásd még Fritz Redlich: *The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History*. Wiesbaden, 1964. 49.

⁴ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs; = HHSa) Mainzer Erzkanzlerarchiv (= MEA) Militaria Fasc. 5. Fol. 14^r-19^v; Bagi Zoltán: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények* 113 (2001) 403-405., 432-436.

⁵ A zászlók úgynevezett *prima planjához* sorolt, azaz a mai fogalmaink szerint a zászlók törzséhez tartozó alacsonyabb rangú tisztségviselő.

⁶ ÖStA KA Best. 575/1598. Heischmann szerint a meghalt katonák fegyverzetének császári kézbe adása először Lucas Römer *Bestallungjában* tűnt fel. Heischmann: *Die Anfänge*, 201.

⁷ ÖStA KA Hofkriegsratakten (= HKRA) Prag 1598. No. 18.

⁸ ÖStA KA Bst. 621/1599.

1600 novemberében tájékoztatta Mátyás főherceget, hogy legutóbb a megbízott *Obristok*-tól a felszerelés átengedéséért cserében ígéretet kapott arra, hogy a zsoldosaik elbocsátását követően saját költségükön felvásárolják a fegyvereket, és azokat az uralkodó hadszertárba szállíttatják. Az ebben érintett három regimenthez kiküldött biztosokat tájékoztatni kellett volna, hogy a megegyezést a gyalogosok előtt tartsák titokban azért, hogy ne követelhessenek magasabb megváltási árat.⁹ Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*), azaz adófelügyelő¹⁰ 1603. január 18-i szakvéleményében úgy vélte, hogy egy új zsoldba fogadási rendszert az *Obristok* nem fogadnának el, mivel így a fegyvereladásból származó jelentős jövedelemről le kellene mondaniuk.¹¹

Az uralkodó 1604 tavaszán Hermann Christoph von Russworm, Karl Ludwig Graf zu Sulz és Mörsburg véleményét kérte ki arról, hogy a felszerelés eladását ismét átengedje-e az *Obristok*nak, vagy ez kerüljön az udvar fennhatósága alá. Utóbbi azzal a tervvel állt elő, hogy amennyiben II. Rudolf megtartja magának a felszerelés eladását, akkor a megbízott hadivállalkozókat kártalanítani kellene egységük létszámának megfelelően tíz-, illetve ötezer forinttal.¹² Az udvar – a szükséges pénz hiányában – ismételten átengedte a fegyver és felszerelés beszerzésének és eladásának jogát az általa megbízott hadivállalkozónak. Ezt azonban – az eddigiek mellett – egy új feltételhez kötötte. Az *Obrist*nak a jó és teljes felszerelésből 400 pánccelt, 500 pikát, 500 muskétát és 200 puskát kellett a császári hadszertárba szállítania. Ha ezeket a kikötéseket nem teljesítette, akkor a büntetés mellett a felszerelésre fordított pénzt és a nyereségét elveszítette, valamint a be nem szállított fegyverek értékét az ő és katonái zsoldjából olyan áron vonták le, mintha ezeket újonnan vásárolta volna.¹³ A meghatározott kikötések azonban bizonyosan nem teljesültek minden esetben, ugyanis Ferdinand von Kollonichot, Ernst von Mansfeldet, Gotthard von Starhemberget és Russwormot 1605 júliusában figyelmeztette az uralkodó, hogy a szerződéseikben meghatározott fegyverzetet még mindig nem szolgáltatták be a hadszertárba.¹⁴ Nem véletlen tehát, hogy Stefano Ferreri püspök, pápai nuncius, 1605 áprilisában, a pápának küldött jelentésében azt állította, hogy minden évi leköszönés és a fegyverzet eladása évente 1 millió rénes forint kárt okoz az uralkodónak.¹⁵

A fegyverzet és a felszerelés mellett mind a gyalogságnak, mind a hadsereg egészének további hadszerekre és nyersanyagokra is szüksége volt. A már említett, 1601 januárjában készült hivatalos jegyzék szerint a hadjáratához a felfogadottak részére összesen 144 466 forint 40 krajcár értékben kellett volna különböző, a hadakozáshoz nélkülözhetetlen anyagokat beszerezni (2. táblázat).¹⁶

⁹ ÖStA KA AFA 1600-11-1.

¹⁰ Johannes Müller: Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 8 (1900) 253–304.; Johannes Müller: *Zacharias Geizkofler 1560–1617*. Wien, 1938.; Alexander Sigelen: *Dem ganzen Geschlecht nützlich und rühmlich. Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler zwischen Fürstendienst und Familienpolitik*. Stuttgart, 2009.

¹¹ Heischmann: *Die Anfänge*, 47.

¹² ÖStA KA HKRA Wien Expedit (= Exp.) 1604 Mai No. 89.

¹³ ÖStA KA AFA 1604-6-1 ½; ÖStA KA Best. 768/1604.; Heischmann: *Die Anfänge*, 201–202.

¹⁴ Heischmann: *Die Anfänge*, 202.

¹⁵ Uo. 49.

¹⁶ ÖStA KA Best. 672/1601.

2. táblázat. Az 1601. évi hadjáratához szükséges hadászati anyagok árai

4000 mázsa lőpor	98 000 forint
2000 mázsa ólom	6500 forint
800 mázsa kanóc	4800 forint
2000 mázsa réz	28 666 forint 40 krajcár
300 mázsa ón	3000 forint
250 mázsa salétrom	3500 forint
Összesen	144 466 forint 40 krajcár

Ezeket a hadszereket szintén kiosztották a felfogadottak között. Az Udvari Haditanács kimenő iratairól 1598-ban készített protokollum három bejegyzéséből kiderül, hogy egy-egy gyalogregimentnek mennyi lőport, ólmot és kanócot utaltak ki. Eszerint Bernhard Leo Gall és Mörsburg 3000-3000 gyalogosának 10-10 hordó lőport, 5-5 mázsa ólmot és 1000-1000 köteg kanócot adott át a bécsi *obrist zeugmeisteri* hivatal. Hans Preiner zu Stübing 4000 fős regimentjének 14 hordó lőport, 7 mázsa ólmot és 1200 köteg kanóc kellett eljuttatni.¹⁷

Mindezeken túl a tüzérségi hadiszerek pótlása is jelentős költségeket emésztett fel. A keresztény hadsereg hadianyag-szükségeiről (sáncszközök, szögek, különféle vasak, kötélzet) 1600. június 19-én készített jegyzék szerint a megsemmisült, illetve tönkrement javak pótlására 2534 forint 23 dénár-ra lett volna szükség.¹⁸ Fél évvel később egy kimutatást állítottak össze mindazon hadszerek költségeiről, amelyek beszerzését a meglévő készletek fölött szükségesnek ítélték a következő évi hadjáratához. A 6369 ágyúgolyó, 1100 mázsa lőpor, 496 mázsa ólom, 410 mázsa kanóc, sáncszerszámok, kötelek, mindenféle tüzszerszámok, ládák, faanyagok és hídelemek árát 39 084 rajnai forintra és 30 krajcár-ra becsülték.¹⁹

Az élelemellátás kérdése

A hadsereg élelemellátása a 16. században és a későbbi korokban is kulcskérdésnek számított,²⁰ és a tizenöt éves háború időszakában is a hadjárat eredményessége függhetett ettől – lásd az 1600. évben, a Kanizsa felmentésére tett sikertelen kísérletet.²¹ A keresztény hadvezetés az élelemellátás problémáját négy, egymást kiegészítő módon igyekezett megoldani.

¹⁷ ÖStA KA Hofkreigsrat-Wien (= HKR-Wien) Protokoll (= Pr.) Registratur (= Reg.) Band (= Bd.) 201. Fol. 197^v; ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 197^v; ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 198^r.

¹⁸ ÖStA KA AFA 1600-6-12.

¹⁹ ÖStA KA Best. 672/1601.

²⁰ A hadseregellátás 17. századi problémáiról lásd Perjés Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadsereg-élelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650-1715)*. Bp., 1963. (Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 29.)

²¹ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztes csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 317–322.

Az Alsó-Ausztriai Kamara finanszírozása alá tartozó és a várak mellé rendelt hadak, valamint a hadjáratok idejére felfogadott csapatok élelmezéséről a főélelmesternek kellett gondoskodnia, aki egyszerre tartozott számadással az Udvari Kamarának és az Udvari Haditanácsnak. Fő feladatai közé tartozott a szükséges élelmiszer és a takarmány felvásárlása²² – természetesen az udvar számára megfelelő áron – Alsó- és Felső-Ausztriában,²³ Magyarországon, Csehországban,²⁴ valamint Bajorországban.²⁵ A hadjárat idején a felhalmozott gabonakészletek elhelyezésére a Duna mentén, a magyar és az alsó-ausztriai területeken raktárakat (*Anschütt Stetten*) kellett felállítani. Gondoskodnia kellett arról, hogy megfelelő számú élelmezési tisztségviselő, illetve beosztott álljon rendelkezésre. A kasznár mellett, pincemestert, kenyérmestert, borkóstolót, húsmestert és súlymestert nevezett ki munkájának támogatására, akiknek instrukcióját is kötelessége volt összeállítani.²⁶

A felvásárolt gabonát a bécsi malomszabályok szerint őrlötte lisztté, s egy részét azonnal kétszersültté (*Piscoten*) süttette, hogy könnyen tárolható legyen. Az őrleményről pontos kimutatást kellett vezetni. Hadjárat idején a hadművelési területen tudták csak megoldani a kenyér sütését, ezért ilyen esetekben felmérték a környék sütőkemencéit.²⁷ A főélelmester természetesen nem csupán az élelem megvásárlásáról, hanem az eladásokról, tehát a szétosztásról is köteles volt pontos jegyzéket vezetni, illetve elszámolást készíteni. A kiosztott élelmiszert a mustra és zsoldosztás idején egyszerűen levonták a zsoldosok béréből.²⁸

A főélelmester munkájának megkönnyítésére 1594-ben Felső-Magyarországra külön, úgynevezett szepesi főélelmestert (*Proviantmeister in der Zips*) nevezett ki az udvar. Feladata hasonló volt, mivel a felső-magyarországi *General Feldobrist* utasítása szerint az ottani had ellátásáról kellett gondoskodnia, amihez az élelmiszer egy részét a Szepesi Kamara által igazgatott uradalmak adták, a többit a kamarától kapott pénzen tartozott megvenni. Számadásait ugyanehhez a kamarához kellett benyújtania.²⁹

A magyar rendek a mezei hadak ellátásának megszervezésére 1597-ben ideiglenes hivatalok felállítását határozták el. Feladatuk volt, hogy a főélelmester munkáját segítsék Felső- és Alsó-Magyarországon, vagyis a beszerzett élelmiszerek táborba szállítását megszervezzék.³⁰

²² ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKa) Gedenkbücher Österreich (= GBÖ) 1601 Bd. 161. Fol. 290^v–312^v.

²³ HHStA MEA Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegssachen (= MPP) Konv. 2. Fol. 199^{r-v}, Konv. 1. Fol. 103^{r-v}, Fol. 106^{r-v}.

²⁴ ÖStA FHKa GBÖ 1601 Bd. 161. Fol. 271^v–272^r.

²⁵ Uo. Fol. 347^v–348^v.

²⁶ ÖStA KA HKR Sonderreihe Kanzleiamt (= Sr KzLA) I. No. 8., No. 7.

²⁷ HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 170^{r-v}.

²⁸ ÖStA FHKa GBÖ 1595–1596 Bd. 157. Fol. 127^r–129^v; ÖStA FHKa Gedenkbücher Ungarn 1595–1596 No. 407. Fol. 132^r–135^r, 157^r–160^v.

²⁹ ÖStA FHKa Hoffinanz Ungarn (= HFU) Vermischte ungarische Gegenstände Instruktionen Signatur 329. Fol. 1^r–11^r; Kenyeres István: A végvári és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. *Fons* 9 (2002) 201–202.; Uő: A magyarországi végvárak és mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. *Fons* 11 (2004) 350.

³⁰ Kenyeres: A végvári, 200–201.; Uő: A magyarországi végvárak, 348.

Hadjáratok idején a táborokban megjelentek a markotányosok, akiket a császári-királyi hadseregben szolgáló csapatok ellátásában szintén nélkülözhetetleneknek tekinthetünk,³¹ akik minden regiment vagy csapat málhájánál tartózkodtak. Az 1597-ben *Obrist Feldmarschall*á kinevezett Karl burgauai örgróf élelmezési rendtartása úgy rendelkezett, hogy mind a német gyalogos, mind pedig a lovas zászlókhöz két-két markotányos és egy-egy mészáros kerüljön. Az ezeken kívül táborba szálló kereskedőknek az élelem gyűjtésére kirendelt helyre kellett szállítaniuk árujukat, és ha valamiben hiány mutatkozott, akkor annak megfelelő áron történő pótlására kötelezték őket.³²

A markotányosok négy típusát lehetett megkülönböztetni a tábor piacain: az élelmi-szereket áruló markotányost (*Markatender*), a hús eladással foglalkozó hentest (*Schlächter*), a minden egyebet áruló szatócsot (*Krämer*), valamint szakácsokat (*Sudler*) és szakácsnőket (*Sudlerin*), akik kifőzdék üzemeltetésével járultak hozzá a zsoldosok élelmezéséhez. Felügyeletüket az *Obrist Feldmarschall*, a főélelmester, az *Obrist Profos*, illetve a különböző egységek profoszai közösen látták el a tábori rendtartás rájuk vonatkozó cikkelei alapján. Ez utóbbi tisztségviselő határozta meg az élelmezési rendtartás alapján a markotányos portékájának árát. A táborba érkezett kereskedők ezért neki, az *Obrist Feldmarschall*nak és a főélelmesternek lerótt engedélyezési illeték fölött külön adót, úgynevezett helypénzt fizettek.³³ Az úgynevezett *Artikelbriefek* és a tábori rendtartások ugyanúgy igyekeztek védeni a markotányosokat attól, hogy a zsoldosok kifosszák őket, mint attól, hogy a tisztségviselők túl alacsony árakat szabjanak nekik.³⁴ A markotányosok azonban nem csupán a hadseregellátásban játszottak fontos szerepet. Gyakran kötelezték őket sáncmunkára, hajók ki- és berakodására vagy a táborok tisztán tartására.³⁵

Az élelembeszerzés harmadik módjának tekinthetjük azt, amikor az uralkodó áthárította alattvalóira a sereg ellátásának költségeit.³⁶ Egyszerűen felszólították az adott egység vonulásának, leköszönési helyének vagy táborának közelében lévő települések vezetőit, hogy a katonák szükségleteinek megfelelően gyűjtsenek össze élelmet, tűzifát és takarmányt, s azt megfelelő (alacsony) áron adják el nekik. Az udvar egy 1599 januárjában kiállított pátenzben szólította fel Bruck an der Leitha, Hainburg [an der Donau], Köpcsény és Dévény vezetőit, hogy a környéken elszállásolt – leköszönésre váró – Johann Baptista Pezzen regiment gyalogságát lássák el élelemmel és tüzelővel. Az egység tisztségviselőinek kötelességük volt, hogy a zsoldosokat mindenféle erőszaktól visszatartsák.³⁷

³¹ ÖStA KA AFA 1598-4-ad 2; Giorgio Basta: *Il Maestro di Campo Generale, Das ist außführliche Anzeig, Bericht vnd Erklärung von dem Ampt eines General Feldt-Obristen...* Frankfurt [am Main], 1617. 5.

³² ÖStA KA HKR Sr KzIA I. No. 11.

³³ A tábori rendtartás markotányosokra vonatkozó pontjait lásd Kenyeres: A végvári, 183.; Fritz Redlich: Der Markatender. *Vierteljahrchrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 41 (1954) 236–238.

³⁴ ÖStA KA HKR Sr KzIA I. No. 11. A tizenöt éves háború időszakából egy átdolgozott tábori rendtartás maradt fenn. ÖStA KA AFA 1600-9-3.

³⁵ Reinhard Baumann: *Das Söldnerwesen im 16. Jahrhundert im bayerischen und süddeutschen Beispiel. Eine gesellschaftsgeschichtliche Untersuchung.* München, 1978. (Miscellanea Bavarica Monacensia 79) 151.

³⁶ Redlich: Der Markatender, 230.; Kersten Krüger: *Kreisfinanzien und Reichsrecht im 16. und 17. Jahrhundert.* In: *Krieg und Frieden. Militar und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit.* Hrsg. Bernhard R. Kroener – Ralf Prüve. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1996. 48.

³⁷ HHStA MEA MPP Konv. 1. Fol. 104^{r-v}.

A városok a költségeket természetesen áthárították lakóikra, polgáraikra a teleknagyság függvényében. Erre példa az a jegyzék, amely valamikor az 1610-es évek közepén készült a még adóhátralékban lévő szombathelyi lakosokról. Eszerint a győri püspök városának polgárait adót vetettek ki 1603-ban azért, mert az éppen Körmenten tartózkodó Seifried von Kollonich zabot, szénát és tyúkot követelt az alakulat eltartására, amelyet az elszegényedett közösségnek kellett megvásárolnia.³⁸ Ugyanezen év májusában az uralkodó a Tirolt kormányzó Miksa főherceget utasította arra, hogy Germanico Strassoldo gyalogos regiment mustrahelyén ecet, olaj, kenyér és egyéb, a katonák eltartásához nélkülözhetetlen készletek ingyen álljanak rendelkezésre.³⁹

Emellett a Magyar Királyságba téli szállásra rendelt fizetetlen zsoldosok egyszerűen elvették a lakosságtól javaikat, hogy ők és családtagjaik ne haljanak éhen és ne fagyjanak meg. Sopron, Vas és Zala vármegyék nemesi közgyűléseinek iratai között bőségesen és gyakori ismétlődéssel találhatóak olyan cikkelyek, amelyekben a tanácskozní gyűlt nemesek panasszal éltek a falvaikat sarcoló vallonokkal és franciákkal szemben, és ezek áthelyeztetéséért folyamodtak Mátyás főherceghez.⁴⁰

A zsoldosok elégedetlensége természetesen zsoldhátralékkukkal egyenes arányban növekedett. Az esztergomi haditáborban lévő francia és vallon gyalogregimentek is 1599 augusztusában és szeptemberében a nyílt zendülés szélére sodródtak. Ekkor még Geizkofler, valamint az Udvari Haditanács és Udvari Kamara erőfeszítéseinek és némi pénznek köszönhetően sikerült időlegesen megoldani a kényes helyzetet. 1600 júniusában azonban a Pápára, téli szállásra rendelt francia gyalogosok zsoldjuk elmaradása miatt fellázadtak, s csak szabályszerű ostrommal lehetett tőlük az erősséget visszavenni, egy részük pedig török szolgálatba állt.⁴¹

Russwormnak kellett kivizsgálnia 1603 júliusában a Philipp Graf zu Solms által felfogadott 600 németalföldi lovas lövész felső-magyarországi lázadását. A katonák elégedetlenségét és a környező vármegyék kifosztását jelentése szerint a zsold elmaradása okozta, így azt javasolta, hogy ennek tekintetbevételével szabjanak ki büntetést a hangadókra és a lázadókra.⁴²

A Felső-Magyarországon beszállásolt zsoldosok nagy terheket róttak a környező vármegyék lakosságára. Ezért fordultak az itteni rendek 1603. április 30-án kérelemmel az uralkodóhoz, amelyben igen érzékletesen írták le, hogy a katonák hogyan élőködtek a

³⁸ Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Vas Megyei Levéltár (= VaML) V. 102. c. Szombathely Város Levéltára (= SzVLT) Vegyes iratok. 50. doboz.

³⁹ ÖStA FHKA GBÖ 1603 Bd. 163. Fol. 124^{r-v}.

⁴⁰ Sahin-Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. *Századok* 138 (2004) 1156–1177. A vallon és francia zsoldosok ellátásáról lásd Bilkei Irén – Turbuly Éva – Tóth Péter: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. I–III. Zalaegerszeg, 1989–2012. (Zalai Gyűjtemény 29, 39, 72) I. (1555–1609) 632. c., 640. c., 656. c., 665. c.; Turbuly Éva: *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. I–II. Sopron, 1994–2002. II. (1595–1608) 231. c., 243. c., 244. c., 295. c.; 410. c., 432. c.; Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. I–II. Szombathely, 1989–1992. (Vas megyei levéltári füzetek 2, 5) I. (1595–1600) 492. c., 493. c., 505. c., 509. c., 511. c., 517. c., 524. c., 539. c., 633. c., 641. c., II. (1601–1620, 1631–1641) 761. c., 768. c., 771. c., 936. c.; ÖStA KA AFA 1599-8-12.

⁴¹ Sahin-Tóth: Lotaringia, 1166–1167.

⁴² ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1603 Juli No. 75.

helybelieken. Eszerint már többször is panaszt tettek amiatt, hogy a különböző nemzeti-ségű zsoldosok, főként pedig azok a fehér, zöld, kék kabátos lovas lövészek, akik Szatmárban szolgáltak, miféle károkat okoztak. Ezek egymás között felosztották az ő falvaikat, és erőszakkal – és nem mellékesen ingyen – behajtották a fát, szénát és szalmát. A falubírókat és az alattvalókat megfélemlítéssel arra kényszerítették, hogy az általuk meghatározott árszabás szerint áruljanak. Így egy mérő zabot egy forintért kellett eladni nekik, de előfordult, hogy ezért a pénzért nemcsak egy, hanem két, vagy akár négy mérőt is követtek. Ha pedig nem volt a faluban takarmány, akkor a szegény lakosságot arra kényszerítették, hogy a kassai piacra vagy más helyre utazzanak, és ott vásárolják meg a nekik szükséges javakat.

A rendek panaszából azonban az olvasható ki, hogy a legnagyobb kárt nem a szatmári had, hanem a Pezzen-regiment zsoldosai okozták nekik, mivel azok minden udvarban és kastélyban, mind a nemesek, mind az egyháziak, mind a világiak birtokain élőködtek, raboltak és fosztogattak. Számptalan marhát leölték. A szüzekkel és jó hírű nőkkel erőszakoskodtak, gyilkoltak és más rémisztő dolgokat követtek el, csoda, hogy a föld bűneiktől meg nem nyílt, s el nem nyelte őket – ahogy a panaszlevél fogalmaz.⁴³

A hadseregellátás negyedik módjának azt tekinthetjük, amikor egy egység az ellenségtől elvett ellátmányból, javakból egészítette ki saját készleteit. Egy-egy erősség elfoglalásakor felmérték az ostrom után megmaradt készletek mennyiségét. Elengedhetetlenül szükséges volt megtudniuk ugyanis, hogy a kiállított őrség ellátására elegendő élelem maradt-e az erősségben, vagy azt pótolni kell-e. Az Esztergomba 1595. szeptember 2-án bevonuló keresztény biztosok szerint a fegyvereikkel, családtagjaikkal kivonuló oszmán őrség sok bort, búzát és árpát hagyott hátra, mert csak annyi holmit vittek magukkal, amennyit a hátukon elbírtak. Bár azt is megjegyezték, hogy lovak és más, félig megevett állatok tetemét is megtalálták a várban.⁴⁴ A Karl burgauai örgróf által 1597-ben kiadott tábori élelemrendtartás pedig úgy rendelkezett az ellenségtől elvett élelemről, hogy azt mindenképpen be kell jelenteni az *Obrist Profos*nak, s a továbbiakban ő rendelkezik vele.⁴⁵

Az élelem és a hadianyag szállítása

A málha, a hadianyag és az élelem szállítása, valamint a folyamatos utánpótlás megszervezése a mai napig a legfontosabb megszervezendő feladat minden hadsereg számára.⁴⁶ Ez a 16–17. század fordulóján sem volt másként.

Az utánpótlás különböző vízi járműveken történő szállítása egészen a motorizáció megjelenéséig és elterjedéséig a legfontosabb módja volt a hadseregek ellátásának, élelmezésének és szállításának. Amennyiben eltávolodtak a csapatok attól a köldökzsinórtól,

⁴³ ÖStA FHKA HFU Nr. 77. Fol. 699^r–712^v.

⁴⁴ Hatvani [Horváth] Mihály: *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. I–IV. Pest, 1857–1859. III. (1553–1608) 82.

⁴⁵ ÖStA KA HKR Sr Kzla I. No. 11.

⁴⁶ John Keegan: *A History of Warfare*. London, 1993. 299–315.

amelyet a hajózható vízi utak jelentettek, törvénytörően felerősödtek az ellátási nehézségeik. Így 1596-ban, Hatvan ostrománál a császári-királyi hadseregnek súlyos kenyér- és vízhiánnyal kellett szembenézni. Ez olyan méreteket öltött, hogy Hieronymus Ortelius művében azt olvashatjuk, hogy a zsoldosok a nélkülözéstől, a forróságtól és a kimerítő munkától elcsigázva összerogytak a sáncokban, és ott meg is haltak.⁴⁷

A vízi szállítás megszervezésével az Udvari Haditanács egy *Obrist Schifmeister*t bízott meg, akinek a feladata ennek megfelelően igen szerteágazó volt. Mindenekelőtt gondoskodnia kellett a megfelelően felszerelt hajókról. Azt, hogy az *Obrist Schifmeister* feladatának ellátásához a Habsburg Birodalom különböző királyságaiból és tartományaiból mennyi hajót vett igénybe, nem tudjuk pontosan. Viszonyításként azonban rendelkezésünkre áll egy 1603-ban készült lista, amely szerint az 1597 és 1602 közötti időszakban a sziléziai kolostorok és különböző jogállású városok saját költségükön 368 darab, különböző típusú vízi járművet fogadtak fel a magyarországi háború sikere érdekében.⁴⁸ Természetesen ezek kiállítása és fenntartása igen komoly költségeket emésztett fel. Egy 1601 januárjában keltezett lista szerint az *Obrist Schifmeister*i hivatal részére különböző hajók, illetve dereglyék, tárolóládák, faanyagok és kötélzet beszerzését tartották szükségesnek, amelyek összköltségét 7681 forintra és 55 krajcárra taksálták.⁴⁹ Emellett a tisztség betöltőjének kellett felfogadnia a matrózokat és révkalauzokat is.⁵⁰ Az ilyen módon kiállított hajókon és dereglyéken javarészt élelmiszert szállítottak a keresztény hadsereg számára. Ennek megfelelően a főélelmesterrel együtt felügyelnie kellett arra, hogy az élelmiszert szállító hajókat kitisztítsák, és az időjárás viszontagságaitól védve tárolják a szállítandó árukat. A hajósokat addig nem fizették ki, amíg a célállomáson hiánytalanul el nem számoltak a rakománnyal, a csempészárut pedig elkobozták tőlük.⁵¹

Az élelmiszert behajózásán kívül a vallon, francia és lotaringiai zsoldosokat a toborzó területről folyókon, elsősorban a Rajnán, majd a Dunán kellett az *Obrist Schifmeister*nek a hadszíntérre szállíttatnia. A felfogadottaknak első mustrájukat követően Ulmhoz kellett vonulniuk, ahonnan tutajokon és hajókon utaztak tovább Bécsig. A Rajna és a Duna közötti távolság szárazföldön történő leküzdésére az Udvari Haditanács egy hetet adott.⁵² A vízen való utazás azonban nem volt teljesen veszélytelen: az 1597 júniusában Bécs és Pozsony között elsüllyedt hajón hullámsírba veszett 150 vallon gyalogos Hans Reinhard von Schönberg regimentjéből.⁵³

⁴⁷ Hieronymus Augustinus Ortelius: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602. [Reprint: Győr, 2002.] 112.

⁴⁸ HHStA Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 (= DAP) Kriegsakten (= Ka) Karton 31. konv. „alte” 37. Fol. 81^r.

⁴⁹ ÖStA KA Best. 672/1601.

⁵⁰ Az *Obrist Schifmeister* feladatairól lásd ÖStA KA HKR Sr KzIA IXd. No. 2.

⁵¹ ÖStA KA HKR Sr KzIA IXd. No. 2.; Johannes Müller: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg*. Achtundzwanzigster Jahrgang (1901) 235–236.

⁵² Sahin-Tóth: Lotaringia, 1180.; ÖStA KA AFA 1598-5-7.

⁵³ Ortelius: *Chronologia*, 129.

A szárazföldön történő élelemszállítás megszervezésért és lebonyolításáért az *Obrist Wagenmeister* volt a felelős. Az élelem táborba juttatásához is leginkább az alattvalók szekereit kellett felhasználni. Geizkofler 1598. augusztus 18-án kelt jelentésében például az szerepelt, hogy Adolf von Schwarzenberg seregének élelemellátásához legkevesebb 800 szekér szükséges, amelyet a következőképpen tervezett összegyűjteni: 350-et a kismartoni és fraknói uradalomból, 200-at a magyaróvári uradalomból, a többit pedig a környező városokból és uradalmakból.⁵⁴ Három esztendővel később, a Kanizsa ostromára igyekvő 8000 német gyalogos követelt Szombathelytől lovakat és szekereket. A mezőváros vezetése 24 fogatot állított ki marhákkal együtt, amelyeknek költségeit a polgárok állták. Veszteségüket tovább növelte, hogy az irat szerint nagyobb részük oda is veszett. Szintén a győri püspök városának lakói adtak 1604-ben szekereket a Lak körüli támadásra induló hajdúknak.⁵⁵

A fogatok kiállítása élelem és takarmány szállítására azonban nem csupán a magyar városokat és falvakat sújtotta. II. Rudolf 1601. október 21-én kelt pátensében Felső- és Alsó-Ausztria alattvalóitól kérte ezek kiállítását a nagy szükségben lévő, Székesfehérvár alatt táborozó császári-királyi hadsereg ellátásához, mivel a magyar területen igen nagy hiány volt szállítóeszközökben, a dunai szállítást pedig lehetetlenné tette a folyó áradása.⁵⁶ Az uralkodó 1603. március 19-én ismét a felső-ausztriai *Landshauptmann*hoz fordult azzal az utasítással, hogy az az évi hadjárat alkalmával támogassa a főlélmester munkáját, rendelje el, hogy a tartomány városai segítsék a keresztény had élelmiszereinek szállítását.⁵⁷

Az élelem szállítása mellett a hadianyag és a különböző típusú lövegek szárazföldön történő mozgatása, vontatása is igen komoly kihívást jelentett. Egy 1600 júniusában és egy 1601 januárjában készült irat segítségével rekonstruálható, hogy mennyi lovat és fogatot igényelt ez a feladat. Az első jegyzék összeállításának számítása szerint a hadjárat sikeres lebonyolításához összesen 425 szekérré és 2462 lóra lett volna szükség. Emellett a különböző lövegtípusok vontatásához szükséges lovak számát is megadták. Eszerint egy kartány⁵⁸ szállításához 16, egy *Singerin*⁵⁹ elé 12, egy falkonetthez⁶⁰ pedig 8 ló erejére volt szükség.⁶¹ A Mátyás főherceg részére egy fél évvel később, 1601 januárjában összeállított jegyzőkönyv tanúsága szerint a következő hadjárat idejére már 564 szekérré és 3046 lóra

⁵⁴ ÖStA KA AFA 1598-8-10.

⁵⁵ „Az kyc restanciaual marattanak hatra arrul valamemoriale.” MNL VaML V. 102. c.; SzVLT Vegyes iratok. 50. doboz.; Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp., 2006. 40.

⁵⁶ HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 178^{r-v}.

⁵⁷ ÖStA FHKA GBÖ 1603 Bd. 163. Fol. 81^r.

⁵⁸ A kartányokról lásd Anton Dolleczeck: *Geschichte der österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Graz, 1887. 85.; Domokos György: *Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16-17. században: várainak fegyverzete és hadfelszerelése*. Bp., 2003. [Doktori disszertáció] 30-31.

⁵⁹ A *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak nevezték. Meynert szerint a tizenkét fontos – tehát legkisebb – kartányt nevezték *Singerinnek*. Ezzel szemben egy 1600 júniusában keltezett jegyzékben külön szerepelt a *Singerin* és a feles kartány (*Halb Carthau*). Domokos: *Inventáriumok*, 31-32.; ÖStA KA AFA 1600-6-ad12.

⁶⁰ A falkonettről lásd Domokos: *Inventáriumok*, 36-40.

⁶¹ ÖStA KA AFA 1600-6-ad12.

lett volna szükség. A tapasztalatok alapján a tüzérség vontatásához szükséges lóállomány mértékét növelték. Eszerint egy kartányhoz 20, egy *Singerin*hez 16 lovat igényeltek.⁶²

A muníció, hadianyag és a tüzérség szállításának megszervezését, a lovak és a fogatok biztosítását az *Obrist Zeugmeister* alá rendelt *Geschirrmeister*ek kapták feladatul.⁶³ Az igavonó állatokat és a hozzájuk tartozó szekereket a Cseh Királyság, valamint Morvaország és Szilézia területéről kellett toborozni.⁶⁴ Egy 1598. június 12-én keltezett *Bestallung*ból kiderül, hogy a kijelölt morva nemeseknek 31 fogatot és összesen 124 lovat kellett kiállítaniuk. A „felfogadottakat” az Udvari Haditanács megbízottjai megmustrálták.⁶⁵

A hadianyag szállításához szükséges kapacitás előteremtését az udvar azonban nem csupán zsoldba fogadásokkal kívánta megoldani. Hasonlóan az élelmiszerhez, a „helyi beszerzést” sem nélkülözhettek. II. Rudolf döntése értelmében 1595-ben a tüzérség mozgatásához szükséges 2000 lóból 800-at vagy 1000-et kívántak zsoldba venni a *Geschirrmeister*ek által. A hiányzó részt az osztrák, cseh, morva és magyar városoktól, falvaktól és kolostoroktól szándékoztak megszerezni.⁶⁶ Sopron szabad királyi város kamarási számadásainak 1597. július 16-i bejegyzése szerint Marx Faut városbíró és a városi írnok a szenátus megbízásából Bécsbe utaztak, hogy a város polgárainak elszegényedésére hivatkozva kérjék az Udvari Haditanácsot, mentesítse őket a tüzérség szállításához szükséges 100 ló kiállításától.⁶⁷ Zala vármegye nemesi gyűlésén 1595. július 12-én döntés született, miszerint az ágyúk szállítására igásállatokat kell kiállítani.⁶⁸ Vas és Sopron vármegyék közös gyűlésén a résztvevők 1596. június 26-án határozatot hoztak a hadszerek vontatásához szükséges állatok kiállításáról.⁶⁹ Giorgio Basta 1599. december 8-án, Szinyérváraljáról Bártfa városának küldött levelében sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a tüzérség vontatására kért lovakat még nem küldte vissza, de amíg a környező vármegyék megfelelő számú igavonó marhát rendelkezésére nem bocsátanak, addig erre nincs lehetősége.⁷⁰ A már említett lajstrom szerint 1597 és 1602 között a sziléziai kolostorok és különböző jogállású

⁶² ÖStA KA Best. 672/1601. A tüzérség szállításának nehézségéről és összetettségéről fél évszázaddal később, az angol polgárháborúban lásd Chris Henry: *English Civil War Artillery 1642–51*. Oxford, 2005. 21–24. A tüzérséghez szükséges lovakról és szekerekről lásd még Diego Ufano: *Archeley, das ist: Gründlicher und eygentlicher Bericht von Geschütz und alle Zugehör...* Frankfurt am Main, 1614. 33–35.

⁶³ A tüzérség vontatásához szükséges szekerekről lásd Leonhard Fronsperger: *Fünff Bücher von Kriegß Regiment vnd Ordnung wie sich ein yeder kriegßman inn seinem Ampt vnd beuelch halten soll...* Frankfurt am Main, 1555. XXr.-XXIIr.; Domokos: *Inventáriumok*, 71–74.

⁶⁴ ÖStA KA HKRA Prag, No. 1., No. 5.

⁶⁵ ÖStA KA Best. 585/1598. A *Geschirrmeister*ről lásd Wilhelm Dilich: *Hochvernünfftig gegründet- und aufgerichtete, in gewisse Classen eingetheilte, bisher verschlossen gelegen, nunmehr aber eröffnete Krieges-Schule*. Frankfurt am Main, 1689. 54., Eduard Wagner: *Ars bella gerendi*. Praha, 1980. 172.

⁶⁶ ÖStA KA Best. 614/1598.

⁶⁷ MNL Győr-Moson-Soproni Megyei Levéltár Sopron Város Levéltára Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai. Kamarási számadások. 41. kötet. 1597. 88^{r-v}.

⁶⁸ Bilkei-Turbuly-Tóth: *Zala vármegye*, I. 355. c.

⁶⁹ Turbuly: *Sopron vármegye*, II. 44. c–47. c.

⁷⁰ Basta György levelezése és iratai. I–II. Szerk. Dr. Veress Endre. Bp., 1909. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak 34, 37) I. (1597–1602) 321. A felső-magyarországi városszövetség (Kassa, Eperjes, Lócse, Bártfa, Kiszeben) által kiállított igáslovakról és fogatokról lásd Németh István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*. I–II. Bp., 2004. I. 354–357.

városok összesen 738 lovat, azaz 184 és fél fogatot küldtek saját költségükön a magyarországi hadszíntérre.⁷¹

A had egészségügyi ellátása

A zsoldba fogadottakra a hadjárat alatt számos veszély leselkedett. Ezek közül természetesen első helyen álltak a harctereken és a várostromok során szerzett sebesülések.⁷² A vágott, szúrt és lőtt sebek mindegyike gyakran előfordult, és szakszerű ellátást igényelt a regimenttel, csapattal vagy a táborral vonuló borbélyoktól, seborvosoktól és orvosdoktoroktól.⁷³ Még súlyosabb gondot jelentettek azonban azok a betegségek, amelyeket az ételeknek, az italoknak, a levegőváltásnak, a hőségnek, a hidegnek, a rossz alvásnak, a fegyverzet és páncélzat viselésének, a sok őrségnek, valamint a puszkapor és a kanóc füstjének tulajdonítottak.⁷⁴ Johann Eustach von Westernach 1599-ben keserűen jelentette Albert főhercegnek, hogy a Schwarzenberg vezette, betegségek és járványok tizedelte sereg nagyobb szabású hadműveletekre képtelen, mivel összesen 15 000 vagy 16 000 hadra fogható gyalogos és lovas túl kevés ahhoz, hogy a siker reményében szembeszálljon és csatát vívjon az oszmán csapatokkal.⁷⁵

Érdemes röviden számba venni a felfogadottak körében a betegségeket kiváltó okokat. A környezeti körülmények, az ismeretlen és szélsőséges éghajlati viszonyok gyakran hozzájárultak az idegen zsoldosok megbetegedéséhez és halálához. Betegséget azonban nem csupán az eső és a hideg okozhatott, hanem a forróság is. Ortelius szerint mind 1596 augusztusában, mind pedig két esztendővel később, 1598 nyarán a nagy meleg is hozzájárult a katonák megbetegedéséhez és (szomj)halálához.⁷⁶ A rossz és nem megfelelő táplálkozás is megrendíthette az idegen zsoldosok egészségét. A keresztény hadsereg táborainak ellátását több forrásból is igyekeztek biztosítani, ám az esetek egy jelentős részében ezek a próbálkozások kudarcba fulladtak.⁷⁷

Súlyos gondot jelentett emellett a tábor tisztán tartása is. A Leonhard Fronsperger művében található keltezetlen tábori rendtartás a járványok elkerülése végett szigorúan szabályozta – többek között – a tábori vágóhíd és a latrinák tisztán tartását is.⁷⁸ A fertőző

⁷¹ HHStA DAP Ka Karton 31. Konv. „alte” 37. Fol. 81^r.

⁷² Csak egy példát hoznék fel a sebesülésekre: Gianfrancesco Aldobrandini 1597. augusztus 21-én azt írta a Pápát ostromló keresztény táborból Giorgio Blandratának, hogy a Johann Friedrich von Mörsburg vezette roham során sokan maradtak sebesülve a várfal alatt, köztük maga a roham vezetője is. Pálffy Géza: *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997*. Pápa, 1997. 160.

⁷³ Hans von Gersdorf: *Feldbuch der Wundarznei*. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Johannes Steudel. Darmstadt, 1967.

⁷⁴ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 213^r–230^r; Tobias Coberus: *Observationum medicarum castrensi Hungaricarum decades tres*. Helmstadt, 1685. 20.

⁷⁵ Hatvani: *Magyar történelmi okmánytár*, III. 121.

⁷⁶ Ortelius: *Chronologia*, 112, 153.

⁷⁷ Bagi Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvényesítés, reformkísérletek*. Bp., 2011. 73–82.

⁷⁸ Takáts László – Szemkeő Endre – Vámos László: Magyarországi tábori kórház szervezési és működési elve 1692-ben. *Orvostörténeti Közlemények* 82 (1977) 58.

kórok elterjedését azonban nem lehetett elkerülni. Minden más fertőző betegségnél jobban félt azonban a hadvezetés – ahogyan Héjja Pál fogalmazott – a szinte járványszerűen fellépő vérbajtól, amit a táborokban virágzó prostitúció terjesztett.⁷⁹

Nem meglepő tehát, hogy a prágai udvar, illetve a Bécsben hátrahagyott kormány-szervek a hosszú török háború során szükségesnek vélték, hogy a különböző csapatok mellé kirendelt felcsereken,⁸⁰ a hadsereg táborában szolgáló két orvoson és egy gyógyszerészen,⁸¹ valamint a zsoldosfeleségek⁸² nem túl szakszerű ápolásán kívül más is a zsoldosok rendelkezésére álljon, ezért elrendelték, hogy egy, a felfogadottak gyógyítására szolgáló tábori ispotályt állítsanak fel.

Geizkofler a már idézett, 1594. szeptember 2-i levelében azt tanácsolta II. Rudolfnak, hogy meg kellene tárgyalni, hogy Bécsen kívül hol, milyen módon és hány olyan intézményt állítsanak fel, ami a hadszíntérről érkező sebesülteket és betegetek elláthatja. A birodalmi fillérmester úgy vélte, minél hamarabb szükséges volna a fő- és alispotálymesterek kijelölése, akik az ispotály felépítéséről, és ha szükséges, a felszerelés beszerzéséről, valamint a jó és alkalmas személyzet felfogadásáról gondoskodnának. Geizkofler elképzelése szerint az ispotály ügyeinek intézésével olyan embert kell megbízni, aki jártas az orvoslásban, de egyben kegyes szívű is, fontos, hogy hű legyen az uralkodóhoz, tudjon fegyelmet és rendet tartani, és ne a saját javát keresse. Hogy erre alkalma se lehessen, azt javasolta, hogy rendszeres elszámolást kérjenek a jövőbeni főispotálymestertől.⁸³

A következő évben már egy tábori ispotály felépítésének tervét küldte meg Pedro de Illanes az uralkodónak. II. Rudolf 1595. július 26-i, Mátyás főherceghez intézett válaszában úgy fogalmazott, hogy ennek felállítása túl sok időt és szükségtelenül nagy fáradságot venne igénybe. Ezért arra adott utasítást, hogy inkább a keresztény had táborához legközelebb eső Pozsonyban egy vagy két ispotályt készítsenek fel erre a célra, hiszen így új építésére nem lenne szükség. Amennyiben itt nem állna rendelkezésre megfelelő hely, úgy más alkalmas települést és házat jelöljenek ki.⁸⁴

Illanes terve egy tábori ispotály felállítására hosszas huzavonát követően 1597-ben vált valóra, igaz, nem a spanyol pap által papírra vetettek szerint. Illanes helyett a már említett Cornelius Propst zu Eisgarnt nevezték ki az intézmény irányítására.⁸⁵ Miksa

⁷⁹ Héjja Pál: *A tábori egészségügy Buda visszafoglalása korában*. Bp., 1936. 115–116.; Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700*. Bp., 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Milleneumi Könyvtára 4) 46.

⁸⁰ Bagi: *A császári-királyi mezei hadsereg*, 71., 85., 145–146.

⁸¹ A sebesült vagy járványos betegségben szenvedő katonák gyógyításával 1596-ban és 1597-ben két tábori orvos, valamint egy tábori patikus (*Feldapotheker*) volt megbízva. A mezőkeresztesi csata évéből e három személy neve ránk is maradt. A már többször említett Tobias Coberus és Paul Perghauer az orvoslásért, míg Jakob Meckenhausen a gyógyszerek előállításáért volt felelős. ÖStA KA AFA 1596-12-ad6f.; Pálffy: *A pápai vár*, 52.

⁸² Martin Dinges: *Soldatenkörper in der Frühen Neuzeit. Erfahrungen mit einem unzureichenden geschützten, formierten und verletzten Körper in Selbstzeugnissen*. In: *Körper-Geschichten*. Hrsg. Richard van Dülmen. Frankfurt am Main, 1996. 94–95.

⁸³ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 201^r–202^v.

⁸⁴ ÖStA FHKA GBÖ 1595–1596 Bd. 157. Fol. 568^v–569^r.

⁸⁵ Tevékenységéről lásd Gottfried Stangler: *Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607*. Wien, 1972. [Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades] passim.

főherceg 1597 júliusában vele és egy bizonyos Cornelius Caulerrel tárgyalt a következő hadjáratra felállítandó tábori ispotály ügyében.⁸⁶ Néhány nappal később Eisgarn megkapta az ispotálymesteri instrukciót is. Ebben az szerepelt, hogy a kinevezett személy az Udvari Kamara alá tartozott, felelős volt a megfelelő személyzet alkalmazásáért, az ellátás megszervezéséért, amiről pontos és naponkénti kimutatás készítésére kötelezték. Emellett minden beteg kereszt- és vezetéknevét be kellett jegyezniük, valamint azt, hogy mely regimentből érkezett, mennyi pénzzel és miféle ruházattal. Az orvosok és felcserek kötelesek voltak jelenteni sérülésük, illetve betegségük fajtáját, súlyosságát. Az ispotálymesternek és a gyógyító személyzetnek naponta kétszer végig kellett látogatnia a sátrakat, s ezekről is mind folyamatosan beszámolni Eisgarnnak.⁸⁷ A tábori ispotály azonban nem működött megfelelően, mint ahogyan ez Illanes 1598. április 14-i beadványából kiderül.⁸⁸ A spanyol pap ezért egy új ispotály megszervezésére tett javaslatokat, immáron a saját elképzelései alapján. Szerinte tizenkét papra és a Habsburg Birodalom királyságainak és tartományainak jólelkű embereire lenne csak szükség ahhoz, hogy a megszüntetett tábori ispotály helyett egy újat, egy jobbat felállítsanak. Az új intézményt határozottan és jogos szigorral kellene irányítani, a pénzügyek pedig megbízható és rátermett személy kezébe kerüljenek. A felállításhoz és fenntartáshoz szükséges javakat időben be kell szerezni. Mindezeket túl példák sokaságán keresztül igyekezett újra bizonyítani, mennyire szükség van a tábori ispotályra.⁸⁹

A tábori ispotály további sorsáról annyit tudunk, hogy az alsó-ausztriai rendek 1600-ban és 1601-ben is jóváhagytak pénzt ennek felállítására. A 1602. évi tartományi gyűlésre benyújtott proposícióból tudjuk, hogy erre nem került sor.⁹⁰ 1603. május 19-én az Udvari Kamara a tábori ispotállal kapcsolatban írt az Udvari Haditanácsnak, ennek megvalósításáról sem rendelkezünk adattal.⁹¹

„Nervus belli ist das geld”⁹²

A hadak felszerelése, az élelmiszer beszerzése és továbbszállítása a hadianyaggal együtt, a tábori egészségügy kérdése azon múltott, hogy sikerül-e előteremteni a háború igen magas költségeit. I. Ferdinánd, tanácsosai és a magyar rendek számára már az 1540-es években világossá vált, hogy a Magyar Királyság bevételei elégtelenek erre a célra. A Habsburg Birodalom fősége alatt megmaradt ország 16. századi éves bevételeit Szekfű Gyula mintegy 750 000 rajnai forintra becsülte, amely összegnek pedig maximum a felét költötték

⁸⁶ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 274^{r-v}.

⁸⁷ Uo. Fol. 278^r–279^v.

⁸⁸ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 9.

⁸⁹ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 313^r–324^v.

⁹⁰ Heischmann: *Die Anfänge*, 217–218.; Stangler: *Die niederösterreichischen Landtage*, 147–148.

⁹¹ ÖStA FHKA HFU Nr. 78. Fol. 377^r–378^v.

⁹² Müller: *Der Anteil*, 256. [„A háború mozgatója a pénz”.]

vagy költhették hadicélokra.⁹³ Ezzel szemben egy 1556-ból származó irat tanúsága szerint már ekkor az Oszmán Birodalommal szembeni harcra felfogadottak zsoldjára hozzávetőlegesen 950 000 rénes forintot utalványozott ki az Udvari Kamara. Két évtizeddel később, 1577-ben a magyarországi végvidékek teljes kiadására a bécsi haditanácskozás pedig már közel 2,3 millió (magyarországi végházakra 1 667 789, míg a horvát-szlavón végekre 592 584) rajnai forintot számított. Ebbe a zsold mellett beleértették az Oszmán Birodalommal szembeni diplomáciára, a várak és palánkok építésére és karbantartására, a hadianyaggyártásra és -ellátásra, az élelemellátásra, hírszerzésre, hadipostára, valamint a dunai flottillára szánt összegeket is. Újabb tizenöt évvel később már csak a védelmi rendszerben szolgálatban tartott zsoldosok fenntartásának költségei mintegy kétmillió rajnai forintra rúgtak.⁹⁴

Ennek a hatalmas összegnek az évről évre történő előteremtése azonban már az Oszmán Birodalom támadásainak leginkább kitett osztrák örökös tartományokat és a Cseh-Morva Királyság országait is megoldhatatlan feladat elé állította, és súlyos krízishelyzetbe hozta az Udvari Kamarát. Így a végvidékekre rendelt felfogadottak zsoldhátraléka állandóan növekedett. 1591-ben készült egy kimutatás, amely összevetette a kiadásokat és az ezek fedezésére rendelkezésre álló pénzeszközöket. Eszerint az éves költségek – nem számítva a vend és a horvát végvidéket – meghaladták az 1,3 millió rajnai forintot, míg ezzel szemben a bevételi oldalon hozzávetőlegesen 400 000 rajnai forint szerepelt.⁹⁵ Nem meglepő tehát, hogy a császári udvar a 16. század utolsó negyedében a teljes pénzügyi összeomlás szélére került: 1564-ben adóssága 2,9 millió, 1575-ben 7 millió, míg két évvel később már 10,7 millió rajnai forint volt.⁹⁶

A katasztrófális pénzügyi helyzeten a Német-római Birodalom rendjeinek az 1570-es évektől megmutatózódó egyre jelentősebb anyagi hozzájárulása sem sokat változtatott. Az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen jóváhagyott negyven *Römermonatnyi*⁹⁷ török-

⁹³ A 750 000 forintra tett bevételt említi Szeffkú Gyula: A tizenhatodik század. In: Hóman Bálint – Szeffkú Gyula: *Magyar történet*. I–V. Bp., 1935. [3. kiad.] IV. 134., 137. Megjegyzendő, hogy a mű korábbi kiadásában Szeffkú 600 000 forintra becsülte az ország teljes bevételét. Szeffkú Gyula: A tizenhatodik század. In: Hóman Bálint – Szeffkú Gyula: *Magyar történet*. I–V. Bp., 1929. IV. 159.

⁹⁴ A hadikiadásokat vö. Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Bp., 2000. 12–13.; Uő: A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. In: *Végvár és ellátás*. Szerk. Petercsák Imre – Berecz Mátyás. Eger, 2001. (Studia Agriensia 22) 183–216.

⁹⁵ Peter Rauscher: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs“ (1548–1593) In: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Hrsg. Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher. München, 2003. 79.

⁹⁶ Pálffy Géza: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgmonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Finanzen und Herrschaft*, 33–34.

⁹⁷ Ez egy repartíciós adó volt, amelyet elszámolási egysége alapján *Römermonatnak* (római hónapnak) vagy *Romzugnak* (római hadjáratnak) neveztek. Alapját az egyes birodalmi kerületek (ebbe csak a nyolc birodalmi kerületet értették bele, mivel az örökös tartományok és Burgundia külön adózott) adóarányának kiszámítása adta az 1521. évi wormsai birodalmi gyűlés matrikulája, jegyzőkönyve szerint. Ekkor ugyanis a birodalom rendjei – arra az esetre, ha V. Károly Rómába, a koronázására vonulna – hat hónapra 4000 lovas (fejenként 12 forint) és 20 000 gyalogos (fejenként 4 forint) eltartásához szükséges adót, *Romzugot* ajánlottak meg. Ennek a seregnek az egy hónapi zsoldja – *Römermonatja* – 128 000 rajnai forint volt. Azonban amikor a költségeket a birodalmi rendek között szétosztották, egy *Römermonat* valójában csak

ellenes segély utolsó fizetési időpontja 1587 őszén lejárt. Ezt követően a birodalmi fillérmester csak a régi birodalmi segélyekből maradt hátralékösszegeket tudta behajtani: 1589-ben ilyen módon valamennyivel több mint 59 000 rajnai forint gyűlt össze, amelynek körülbelül tíz százaléka még az 1576. évi hozzájárulásból visszamaradt hátralék volt. Természetesen ebből a pénzből katonai hadműveletek finanszírozására gondolni sem lehetett, csupán a hitelek kamatainak fedezésére volt elégséges.

Az udvar pénzügyi helyzetét tekintve nem meglepő, hogy a Titkos Tanácsnak a birodalmi gyűlésre készült szakvéleménye 1594-ben a következőképpen ábrázolta – túlzásoktól sem visszariadva – a magyarországi védelmi rendszer állapotát: a végházak majd mindegyike romos állapotú, hiányzik a megfelelő mennyiségű élelem és hadfelszerelés, a zsoldosok nagy része vagy éhen veszett, vagy megszökött. A szolgálatban maradtak pedig inkább emlékeztetnek ruhátlan, cipő nélküli koldusra, mint katonákra.⁹⁸

Az uralkodó tehát saját országainak és tartományainak, valamint a Német-római Birodalom segélyeiből tudta finanszírozni az Oszmán Birodalom elleni háborúját. Utóbbi rendjei három alkalommal, 1594-ben, 1598-ban és 1603-ban a regensburgi birodalmi gyűléseken összesen 226 *Römermonat* támogatást hagytak jóvá. Ez – ha átlagértékben egy hónapot az udvar által remélt 64 000 rajnai forint értékkel számolunk – megközelítőleg 13,5 millió rajnai forintot tett ki. Ennek az értéknek azonban csak a 88%-a – azaz hozzávetőlegesen 57 000 rajnai forint értékű *Römermonat* – folyt be az 1630-as évekig, mivel a birodalom nyugati felének töröksegélye szinte teljes mértékben kiesett a németalföldi és a francia háborúk miatt. Így a birodalom rendjei által a tizenöt éves háború három birodalmi gyűlésén megszavazott töröksegély valamivel kevesebb mint 12 millió rajnai forintot tett ki.⁹⁹

A birodalmi gyűléseken megszavazott támogatások mellett a birodalmi kerületek is további jelentős összegeket hagytak jóvá az uralkodó számára, amelyek összege a tizenöt éves háború időszakában hozzávetőlegesen 7-8 millió rajnai forint volt.¹⁰⁰ Ebbe a nem csekély pénzügyi segélybe bele kell azonban számítanunk majd azt a közel 600 000 rajnai forintot is,¹⁰¹ amelyet 1592-ben és 1593-ban a birodalmi kerületek rendjei hagytak jóvá gyorssegélyként a császárnak. Az ilyen módon összegyűlt összegből – ahogy az Udvari Kamara rámutatott – csak a végvidékek fizetésére futotta. A fennmaradó 93 000 rajnai forint azonban a nyílt háború sikeres megvívásához nem volt elegendő.

127 074 rénes forintot tett ki. Tehát az eredetileg hadállításra szánt összegből lett a töröksegély elszámolási egysége. Értéke az idők során gyorsan csökkent. A 16. század végére már csak hozzávetőlegesen 60 000 forintot tett ki. Rauscher: *Kaiser*, 55; Maximilian Lanzinner: *Friedenssicherung und politische einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564-1576)*. Göttingen, 1993. 399. A Romzugról bővebben lásd Winfried Schulze: *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung*. München, 1978. 337.

⁹⁸ Heischmann: *Die Anfänge*, 96.; Schulze: *Reich und Türkengefahr*, 88.

⁹⁹ Jan Paul Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*. Wien, 1993. 56.; Schulze: *Reich und Türkengefahr*, 342., 362-363.

¹⁰⁰ Schulze: *Reich und Türkengefahr*, 361.; Niederkorn: *Die europäischen Mächte*, 56.; Thomas Winkelbauer: *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht*. Teil I. Wien, 2003. 512-513.

¹⁰¹ Schulze: *Reich und Türkengefahr*, 361. Müller szerint a kilenc kerületből összesen 776 576 rajnai forint és 10 krajcár gyűlt össze. Müller: *Der Anteil*, 157.

Az említett segélyek mértékét csak az oszmán hódítástól közvetlenül fenyegetett osztrák örökös tartományok és a Cseh-Morva Királyság mintegy 40 millió rénes forintot kitevő pénzügyi hozzájárulása múlta felül a tizenöt éves háború időszakában. Ezek rendjei az évről évre az erősségekbe rendelt csapatoknak kifizetett zsoldon felül tehát ilyen mértékben finanszírozták az időszakosan felállított regimentek, a különböző lovas csapatok, a tüzérség és az egyéb hadianyagok költségeit is.¹⁰²

A lassan és hiányosan befolyó birodalmi segély összegéből és a Habsburg Birodalom országainak adóiból a harc kiadásait képtelenség volt fizetni. 1595-ben például az előző évben a rendek által jóváhagyott támogatásból csak kevesebb mint a felével kalkulálhattott az Udvari Kamara.¹⁰³ Egy Geizkofler birodalmi fillérmester által készített, 1599. évi kivonatból kiderül, hogy az öt évvel korábban megszavazott töröksegélyből a rendek még több mint 1,7 millió forinttal adósok maradtak. A kintlévőségek beérkezéséről már 1598-ban lemondott a birodalmi fillérmester.¹⁰⁴ Az udvar kölcsönök felvételére kényszerült a már megszavazott vagy a jövőbeni birodalmi és tartományi töröksegély terhére, mint ahogyan ezt az 1597/1598. és az 1603. évi birodalmi gyűlés előterjesztéseiben érzékeltesen hangsúlyozták is.¹⁰⁵ A kölcsönök felvételének az intézése az 1589. évi instrukciójában foglaltak szerint a birodalmi fillérmesterre hárult,¹⁰⁶ aki kihasználva jó kapcsolatait a Fugger, valamint más bécsi, prágai és délnémet bankházakkal (Henckel, Castell, Zobek), a háború folytatásához szükséges hitelekhez juttatta a császárt¹⁰⁷ 1594 és 1603 között összesen 12 millió rajnai forint értékben.¹⁰⁸ 1598. évi birodalmi fillérmestere instrukciójának 9. pontja pedig egyenesen utasította őt, hogy amennyiben a csapatok felfogadására szánt segély nem érkezik be időben, akkor kölcsönt vegyen fel.¹⁰⁹ A bankárok mellett az udvar módot keresett és talált egyéb hitelforrásokra is. Karl von Liechtenstein és testvérei

¹⁰² Winkelbauer: *Österreichische Geschichte*, 482.

¹⁰³ Müller: *Zacharias Geizkofler*, 40.

¹⁰⁴ Ingomar Bog: *Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposiums zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas*. Hrsg. Othmar Pickl. Graz, 1971. 20.

¹⁰⁵ Nézzünk erre két példát: Johann Friedrich von Mörsburg 1598-ban megbízást kapott arra, hogy a birodalmi rendek által jóváhagyott Türkenhilféből, illetve az erre fölvetett hitelből 4000 német gyalogost fogadjon fel. ÖStA KA Best. 575/1598; ÖStA KA HKRA Prag 1598. No. 18.; ÖStA KA Best.621/1599. A Karl von Mansfeld által, 1595-ben felfogadott vallon lovasok és gyalogosok első havi zsoldját Geizkofler a már befolyt birodalmi segélyből, illetve az erre fölvetett hitelből adta át Michael Zeller hadi-fizetőmesternek. Ennek összege 71.069 forintot és 6 krajcárt tett ki. A hitel összegét és a hitelező személyét is ismerjük. Geizkofler ugyanis Lazarus von Heinkeltől felvett 12.000 rénes forintot. ÖStA FHKA GBÖ 1595–1596 Bd. 157. Fol. 325^v–326^v.

¹⁰⁶ Müller: *Zacharias Geizkofler*, 22.; Winkelbauer: *Österreichische Geschichte*, 326–327.

¹⁰⁷ 1600. április 28-án kelt levelében például az uralkodó meghagyta a birodalmi fillérmesternek, hogy a birodalmi segélyből felfogadott csapatok összesen 600.000 rajnai forintra rúgó költségét vagy az említett támogatásból, vagy kölcsönből teremtesse elő. ÖStA KA AFA 1600-4-11.

¹⁰⁸ Winkelbauer: *Österreichische Geschichte*, 326–327.; Müller: *Zacharias Geizkofler*, 40. A kölcsönt adó bankházakról lásd Winkelbauer: *Österreichische Geschichte*, 521–522.

¹⁰⁹ ÖStA HHStA MEA Reichstagakten Fasc. 95a. Fol. 556^v–557^r.

(Maximilian és Gundaker) például 1598-ban 100 000 tallért (hozzávetőlegesen 120 000 rajnai forintot) kölcsönöztek II. Rudolfnak.¹¹⁰

A pénzügyi gondokkal küszködő Habsburg Birodalom tehát hitelek felvételére kényszerült. Nem is kevésre, hiszen a legújabb kutatások szerint összesen 22 millió rajnai forint érkezett ilyen módon az Udvari Kamarához a tizenöt éves háború időszakában.¹¹¹ A hitelezők között a bécsi zsidó közösség és egy prágai zsidó is feltűnt, bár előbbieket esetében ez némiképpen kötelességnek számított, mint ahogyan ezt látni fogjuk. Közülük is kiemelkedik Mordechai Meisl prágai zsidó bankár, aki 1601-ben bekövetkezett haláláig a háború folytatásához elengedhetetlenül fontos hiteleket nyújtott II. Rudolfnak. Végrendelete szerint közel 85 000 forintot hagyott különböző személyekre, míg ingó vagyona és készpénzének megmaradt része két unokaöccsére szállt volna. A császár azonban egyszerűen lefoglalta a hátrahagyott 516 240 forint értékű vagyont. A Meisl megmaradt vagyonával kapcsolatos ügyek egészen 1612-ig nyomon követhetők.

A tábori ispotály költségeinek és általában a felfogadottak gyógyítására szánt kiadások fedezésére a legnagyobb mértékű pénzügyi támogatást a birodalmi, örökös tartományi és magyar rendek által jóváhagyott alamizsnagyűjtésekből és segélyekből remélte a császári udvar és Illanes is. Az iratokból azonban az is kiderül, hogy a befolyt összegek jelentős része 1597-ben már nem állt rendelkezésre. Lipcse város 1597. február 18-i jegyzékéből látható, hogy az irat készültének időpontja előtt Christoph von Loß birodalmi fillérmester ebből az összegből 4114 forintot bizonylat ellenében már felvett.¹¹² Tehát az 1596. július 26-ig beérkezett pénzeket már fel is használták más célokra. A városvezetés szeptember 3-i levelének tanúsága szerint így összesen 619 forint 1 garas és 2 dénár maradt náluk az alamizsnapénzekből.¹¹³ Loß a császárnak írt, szeptember 18-i levelében szintén ezt az összeget említette, ám azt is megjegyezte, hogy ez a birodalomban forgalomban lévő különböző, részben rossz minőségű pénzermékekben folyt be. Ezért utasítást kért az udvartól, mi legyen a pénz további sorsa.¹¹⁴

Frankfurt város tanácsa 1597. augusztus 27-i keltezéssel a császárhoz írt levelében pedig egyenesen azt állította, hogy a hozzájuk befizetett alamizsnapénzből már semmi sincsen náluk. Ugyanis egy éve ősszel, illetve egy fél évvel ezelőtt is a birodalmi fillérmester szolgálai vagy elvitték magukkal, vagy más kifizetésekre rendelték az összeget.¹¹⁵ Geizkofler szeptember 4-én az Udvari Kamara elnökének írt levelében pontosította a pénz útját. A Frankfurtban összegyűlt összeget egyrészt a császári udvar egyik legnagyobb hitelezőjének, Bartholomäus Castellinek adta át parancs szerint, másrészt más költségek fedezésére fordította. Levelében megjegyezte, hogy a tábori ispotály ügyére várt jövedelmek terhére 2500 forintot előlegezett, amit bizonylat ellenében már át is adott Eisgarnnak.

¹¹⁰ Winkelbauer: *Österreichische Geschichte*, 522.

¹¹¹ Sabine Hödl – Barbara Staudinger: „Ob mans nicht bei den juden [...] leichter und wolfailer bekommen müege?“ Juden in den habsburgischen Landern als kaiserliche Kreditgeber (1520–1620). In: *Finanzen und Herrschaft*, 246.

¹¹² ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 276^{r-v}.

¹¹³ Uo. Fol. 298^r–304^v.

¹¹⁴ Uo. Fol. 289^{r-v}.

¹¹⁵ Uo. Fol. 290^{r-v}.

Emellett azon reményének is hangot adott, hogy az uralkodó ezen keresztényi célra egy hónapnyi kiadást rendel saját költségeiből.¹¹⁶

Az alsó-ausztriai rendek által jóváhagyott alamizsnából befolyt összegről szintén nagyon kevés információ áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy 1598-ban 1000 forintot gyűjtöttek össze a templomokban a tábori ispotály felállítására. Ám a következő esztendőben már a rendek nem kívántak ilyen módon hozzájárulni a zsoldosok gyógyításához és ápolásához a korábban gyűjtött összeg nem megfelelő felhasználása miatt.¹¹⁷ Az alsó-ausztriai rendi gyűlés a tartományi kasszából 1601 és 1604 között évenként 1000-1000 forintot hagyott jóvá. A tartományi gyűlés ennek a pénznek a megszavazását mindig valamilyen feltételhez kötötte, amire 1604-ben válaszul az uralkodó öccse megjegyezte, hogy bár évről évre megtörtént az 1000 forint jóváhagyása, ám ebből még egy fillért sem fizettek ki.¹¹⁸

Az uralkodó 1597. január 30-án kelt levelében szintén említést tett a magyar rendek által a tábori ispotály felállítására megszavazott segélyről.¹¹⁹ A végzés szerint minden egyes kapu után tíz magyar dénárt kellett beszedni. „Azok, a kiknek kapuik nincsenek, e czélra, az alispánok lelkiismeretes kiszabásához képest fognak adózni.”¹²⁰ Az uralkodó január 30-i levele szerint előzetesen számolt annak a lehetőségével, hogy nem sikerül behajtani a teljes összeget.¹²¹ A hadi-fizetőmester február 8-i levelében még arról tájékoztatta Mátyás főherceget, hogy nem futott be hozzá a magyar rendek jóváhagyott adója.¹²² Két héttel később már azt írta az uralkodónak, hogy a Magyar Kamarának a diéta határozata értelmében 941 magyar forintot és 38 ½ dénárt kellene beszednie. Ebből pedig addig csupán összesen 830 magyar forint és 72 ½ dénár érkezett be, amiről II. Rudolf a Bécsben hátrahagyott Udvari Kamarától kaphat pontosabb felvilágosítást.¹²³ A magyar rendek által kivetett adót azonban teljes mértékben 1599-ig sem sikerült behajtani. Erre utal, hogy az 1599. évi rendi gyűlés 32. cikkelye rendelkezett az alamizsnapénz hátralékáról.¹²⁴

Összegzés helyett

A fentebb leírtakból két fontos megállapítás következik. Manapság egy hadseregben pontos, világosan áttekinthető és célszerűen kialakított alá- és fölérendeltséggel, valamint intézményrendszerrel találkozunk. Ezt a tömeghadseregek megjelenésével egy időben azért hozták létre és azért fejlesztik mindmáig, hogy a hadműveletek sikeres lebonyolí-

¹¹⁶ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 269^{r-v}.

¹¹⁷ Heischmann: *Die Anfänge*, 217.; Stangler: *Die niederösterreichischen Landtage*, 145–146.

¹¹⁸ Stangler: *Die niederösterreichischen Landtage*, 147–149.

¹¹⁹ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 308^{r-v}; ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 273^r.

¹²⁰ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. I–XX.* Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896–1901. (= CJH) II. 793–795.

¹²¹ ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 308^{r-v}; ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 273^r.

¹²² ÖStA FHKA HFU Nr. 79. Konv. 2. August 1599. Fol. 273^v.

¹²³ Uo. Fol. 271^r–272^f.

¹²⁴ CJH II. 866–867.

tásához nagy létszámú hadat élelmezni, felfegyverezni, mozgatni, ruházni és egészségügyi ellátásban részesíteni tudjanak. Ennek bizonyos elemei – ha úgy tetszik: csírái – már a 16. században is megvoltak, hiszen a kor vezetői, uralkodói, hadvezérei, udvari haditanácsi és udvari kamarai tanácsosai tisztában voltak a problémákkal, de az adott fejlettségi szint csupán az említett intézkedések megtételére adott lehetőséget.

Másrészt fontos hangsúlyoznom, hogy az általam szinte csak felvillantott témák mindegyike önálló kutatásért kiált. A majdan elvégzett munka eredményeként pontosabb képet alkothatunk a korszakról, és talán arról is, mi állhatott egy-egy katonai döntés hátterében, illetve egy-egy hadjárat sikere vagy kudarca mögött.